

บทคัดย่อ

ชุมชนบ้านเขาเงิน ตั้งอยู่หมู่ที่ 1 ต.คลองขุด อ.เมือง จ.สตูล ห่างจากตัวอำเภอเมืองประมาณ 3 กิโลเมตร สภาพทั่วไปของชุมชน เป็นชุมชนชนบทที่ตั้งอยู่ในเขตอำเภอเมืองสตูล ผู้คนอยู่อาศัยกันอย่างเรียบง่าย มีทั้งผู้ที่อยู่อาศัยมาตั้งแต่ดั้งเดิมและคนที่มาจากต่างจังหวัด ที่เข้ามาหางานทำเนื่องจากเป็นชุมชนที่อยู่ใกล้กับตัวเมืองสตูล พื้นที่บางส่วนของชุมชนอยู่ติดกับลำคลองและป่าชายเลน ชาวบ้านส่วนหนึ่งในชุมชนจึงทำอาชีพประมง เช่น วางอวนปลา เก็บหอย ตกปูดำ ประมาณปี พ.ศ. 2517 ได้มีการจัดสัมมนาไม้ในป่าชายเลนขึ้น ในช่วงของการให้สัมมนาทำให้ทรัพยากรป่าไม้ลดลงอย่างรวดเร็ว เพราะไม่มีการปลูกทดแทน ทรัพยากรอื่นๆ เช่น กุ้ง หอย ปู ปลา ก็ลดน้อยลงไปด้วย มีหน้าจั่วเมื่อมีการยกเลิกการให้สัมมนา มีชาวบ้านบางส่วนยังได้ลักลอบตัดไม้โกงกางยาวประมาณ 11 สอก ทรัพยากรที่มีอยู่อันน้อยนิดอยู่แล้วก็ยิ่งเหลือน้อยลงเข้าไปอีก บางชนิดก็สูญพันธุ์ เช่น หอยหวาน หอยควาย หอยดาแดง ปลาสาก ปลาฉู ปลาเสือ หอยนางรม ไม้โคก และนอกจากจะมีการลักลอบตัดไม้แล้วยังมีการปล่อยน้ำเสียจากบ่อเลี้ยงกุ้งที่ปล่อยลงสู่ลำคลองอีกด้วย ทำให้คนที่เลี้ยงปลาในกระชังต้องหยุดลง

ปัจจุบันมีชาวบ้านที่ประกอบอาชีพในป่าชายเลน เช่น ตกปู ตกปลา วางอวนปลา เก็บหอย เลี้ยงปลาในกระชัง และเลี้ยงปูนิ่ม ประมาณ 80 กว่าครัวเรือน ที่จะต้องพึ่งพาป่าชายเลน ซึ่งจะเป็นคนเฒ่าคนแก่ในชุมชนที่ไม่สามารถออกไปทำมาหากินนอกบ้านได้ ส่วนเยาวชนหรือวัยรุ่นจะออกไปหางานทำนอกบ้าน จากสภาพปัญหาดังกล่าวทำให้ชาวบ้านในชุมชนที่ทำอาชีพประมงในพื้นที่ป่าชายเลน ได้รวมตัวกันจัดทำโครงการวิจัย “ศึกษาแนวทางเพื่อจัดการป่าชายเลนบ้านเขาเงิน”ขึ้น เพื่อศึกษาข้อมูลในพื้นที่ป่าชายเลนและร่วมกันหาแนวทางการจัดการป่าโดยมีวัตถุประสงค์ (1) เพื่อศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับทรัพยากรในป่าชายเลนของชุมชนบ้านเขาเงิน และ (2.) เพื่อหาแนวทางจัดการป่าชายเลนบ้านเขาเงิน

ในการดำเนินงานจะแบ่งออกเป็น 5 ขั้นตอนดังต่อไปนี้ ขั้นศึกษาข้อมูล ตั้งแต่การบอกเล่าพี่น้องในชุมชนเกี่ยวกับสภาพปัญหาที่มีอยู่และแนวคิดที่จะทำโครงการวิจัย หลังจากนั้นก็จะเก็บข้อมูลโดยใช้แบบสอบถามเกี่ยวกับประวัติศาสตร์หรือตำนาน สถานที่สำคัญ ข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับป่าชายเลน นอกจากนี้ยังได้ไปขอข้อมูลจากเทศบาลเกี่ยวกับแผนพัฒนา 3 ปีของเทศบาลตำบลคลองขุด เพื่อให้เท่าทันต่อสถานการณ์ที่จะเกิดขึ้นในวันข้างหน้า

ขั้นตอนต่อมาเป็นการสรุปและวิเคราะห์หาแนวทางในการพัฒนา ข้อมูลที่มีอยู่ไม่ว่าจะเป็นทางความรู้ที่วาดด้วยกฎหมายป่าไม้ป่าชุมชน รวมถึงป่าชายเลนว่าเราจะกระทำต่อทรัพยากรนี้กันอย่างไร เพื่อไม่ให้ขัดต่อกฎหมาย รักษาธรรมชาติให้สมบูรณ์ ยังได้ร่วมแลกเปลี่ยนกับชุมชนใกล้เคียง

อย่างบ้านหัวทาง ในเรื่องของการจัดการทรัพยากรป่าชายเลนชุมชน โดยที่ผ่านกระบวนการวิจัยมาแล้ว ซึ่งก็มีข้อเสนอแนะการขอพื้นที่ป่าชายเลนชุมชน วิธีการในการเสนอต่อหน่วยงานภาครัฐที่รับผิดชอบ ระเบียบข้อบังคับตามรัฐธรรมนูญที่ต้องไปศึกษา และที่สำคัญคือต้องมีรูปแบบการจัดการป่าชายเลนชุมชนบ้านเขาเงินเองด้วย ประการสุดท้ายได้กำหนด เขตพื้นที่ป่าชายเลน ที่จะแบ่งเป็น 4 เขต คือ เขตป่าอนุรักษ์ เขตป่าใช้สอย เขตป่าเพาะเมล็ดพันธุ์ และเขตป่าสมุนไพร พร้อมกับกำหนดนิยามของเขตพื้นที่ป่าต่างๆไว้ กฎระเบียบด้านการใช้ประโยชน์จากป่าชายเลน

เมื่อได้แนวทางก็มาถึงขั้นทดลองทำ ก็เริ่มต้นด้วยการสาងป่า เป็นการช่วยดูแลได้อีกวิธี เนื่องจากการช่วยให้ไม้ที่ต้นขนาดเล็กได้มีการเจริญเติบโตขึ้น ถ้าป่าชายเลนหนาแน่นมากเกินไปจะส่งผลให้ไม้ที่อยู่ต่ำลงมาไม่ได้รับแสงจะทำให้หยุดการเจริญเติบโต ปลอ่ยพันธุ์สัตว์น้ำนี้ เพื่อเพิ่มปริมาณสัตว์น้ำในลำคลองทำเงินให้มากขึ้น ซึ่งทางประมงจังหวัดสตูลได้สนับสนุนได้พันธุ์ปลา

ผลจากกระบวนการวิจัยทำให้ได้ข้อมูลป่าชายเลนบ้านเขาเงิน ดังนี้ มีพื้นที่ป่าชายเลนประมาณ 3,581 ไร่ ชนิดพันธุ์ไม้ที่พบ ได้แก่ แสมขาว แสมดำ โกงกางใบเล็ก โกงกางใบใหญ่ พังกาหัวสุมดอกแดง ตะบูน ถั่วขาว โปรงแดง ลำพู ลำแพน ตาตุ่ม เล็บมือนาง และมีพันธุ์พืชอื่น ๆ คุณภาพน้ำทะเลโดยเฉพาะความเค็มของน้ำ พบว่าบริเวณพื้นที่ติดทะเลหรือชายฝั่งทะเลจะพบพวกไม้แสม ด้านหลังไม้แสมจะเป็นไม้โกงกาง และหลังแนวนี้จะเป็นไม้พังกา ส่วนหลังสุดจะเป็นพวกตาตุ่ม ถ้าหากสภาพดินเป็นดินทรายปนเลนเล็กน้อย จะพบพวกไม้ลำพู ลำแพน ขึ้นอยู่บ้าง

พันธุ์สัตว์น้ำที่อยู่อาศัยในลำคลองทำเงิน มีจำนวน 25 ชนิด ได้แก่ ปลากระเบน ปลากระตักขาว ปลาเกะทะเล ปลาเกะบอก ปลาเกะพง หอยหวาน หอยแครง ปูม้า ปูทะเล แมงดา กุ้งฝอย และอื่นๆ

การใช้ประโยชน์จากพื้นที่ป่าชายเลนของคนในชุมชนบ้านเขาเงิน โดยที่ชุมชนบ้านเขาเงินมีประชากรชายและหญิงประมาณ 3,209 คน เป็นจำนวน 914 ครัวเรือน มีอาชีพที่หลากหลาย ส่วนครัวเรือนที่มีการประกอบอาชีพทางทะเลประมาณ 80 ครัวเรือน ที่มีการยึดเป็นอาชีพหลักเพื่อหาเลี้ยงครอบครัว ก็มีการเลี้ยงปูในกระชังและปลากระชังในลำคลองทำเงิน นอกจากนั้นเป็นกลุ่มประมงที่ต้องออกไปสู่ทะเลเพื่อคัดจับสัตว์น้ำจำพวก ปลา หอย และปู โดยมีการใช้เครื่องมือในการประกอบอาชีพ คือ อวนลอย อวนลากเล็ก การปิดอ่าวตามฤดู

ซึ่งปัญหาที่เกิดขึ้นกับป่าชายเลนในปัจจุบัน เกิดจากการใช้ประโยชน์ที่มากเกินไป การบุกรุกป่าชายเลนเพื่อหาผลประโยชน์จากป่าโดยตรงจนเกินขีดความสามารถของป่า ตลอดจนการอนุญาตให้เข้าตัดฟันป่าไม้ชายเลนมากเกินไป การแปรสภาพป่าชายเลน ให้เป็นพื้นที่ใช้สอยของนายทุนและชาวบ้าน เช่น การเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำ การทำบ่อปลา และการพัฒนาเป็นที่อยู่อาศัยเพิ่มมากขึ้น จึงก่อให้เกิดผลกระทบในทางลบด้านเศรษฐกิจสังคม และสิ่งแวดล้อมต่อชุมชนชายฝั่งทะเลได้ ยิ่งไปกว่านั้น กิจกรรมต่าง ๆ เหล่านี้ยังทำให้พืชและสัตว์หลายชนิดในป่าชายเลนต่างก็สูญพันธุ์ไปมากแล้ว

จึงนำมาสู่การหาแนวทางจัดการป่าชายเลนบ้านเขาจีน ชุมชนได้แบ่งพื้นที่ป่าชุมชนเป็น 4 เขต มีการกำหนดหลักเกณฑ์การใช้ประโยชน์ควบคู่กัน โดยมีความแตกต่างกันในรายละเอียดตามสภาพพื้นที่ป่าที่แตกต่างกัน ได้แก่ เขตป่า เขตเพาะเมล็ดพันธุ์ไม้ เขตป่าใช้สอย เขตสมุนไพร จ ำ ก แนวทางดังกล่าวชุมชนได้ร่วมกันกำหนดกฎระเบียบในการใช้ประโยชน์ป่าชายเลนชุมชน กำหนดแผนงานการจัดการของชุมชน และคณะกรรมการป่าชุมชนโดยการสนับสนุนจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เพื่อให้สอดคล้องระหว่าง ในด้านการอนุรักษ์และการใช้ประโยชน์

ทีมวิจัยได้ประสานงานกับเจ้าหน้าที่ภาครัฐ เช่น เทศบาลตำบลคลองขุด สถานีพัฒนาทรัพยากรป่าชายเลนที่ 36 กรมทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่ง ส่วนเสริมป่าชุมชน กรมป่าไม้ กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ เพื่อขอความร่วมมือและสนับสนุนการจัดการป่าชายเลนชุมชนบ้านเขาจีน และทางเทศบาลตำบลคลองขุดก็ได้ให้การสนับสนุนด้านการส่งเสริมอาชีพการเลี้ยงปูดำ ทางสถานีพัฒนาทรัพยากรป่าชายเลนได้ส่งเสริมให้ทีมวิจัยได้เข้าร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในกิจกรรมต่างๆ ที่ทางกรมทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่งได้จัดขึ้นและให้ทีมวิจัยบ้านเขาจีนเป็นแกนนำในการจัดการทรัพยากรป่าชายเลน เช่น ได้เชิญ นายเชษฐ เต็มชัย นักวิจัยเข้าร่วมกิจกรรมการจัดทำแผนพัฒนาทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่ง

ส่วนทางด้านชุมชนเองก็ได้ตระหนักในเรื่องของการอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรป่าชายเลนมากขึ้นโดยการทำกิจกรรม สำรวจพื้นที่ป่าชายเลน ปลูกป่า ปล่อยพันธุ์สัตว์น้ำ ในวันสำคัญต่างๆ โดยการขอการสนับสนุนจากเทศบาลตำบลคลองขุด

ซึ่งทั้งหมดที่กล่าวมาในอดีตทางชุมชนไม่เคยทำเนื่องจากไม่กล้าที่จะทำ เพราะคิดว่าเป็นเรื่องของเจ้าหน้าที่ภาครัฐ ไม่ใช่เป็นเรื่องของชาวบ้าน แต่เมื่อได้ทำงานวิจัยกล้าคิด กล้าพูด กล้านำเสนอเรื่องราวที่เกิดขึ้นในชุมชน เพราะทีมวิจัยได้มีข้อมูล เกี่ยวกับป่าชายเลน เช่น พื้นที่ป่า การใช้ประโยชน์จากป่า และปัญหาที่เกิดขึ้นกับป่า ที่สำคัญยังรับรู้ถึงช่องทางของกฎหมายที่จะให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการป่า